

Anna Kostecka-Sadowa
Instytut Języka Polskiego
Polskiej Akademii Nauk, Kraków
e-mail: annasadowa@op.pl

Leksyka gwary polskiej przesiedleńców z Trembowli i Wierzbowiec na Podolu

Lexis of the Polish local dialect used in the South-Eastern Borderlands (on the basis of Trembowla and Wierzbowiec)

In the article the author presents some selected material from the dictionary of the Polish dialect used in the South-Eastern Borderlands (on the basis of Trembowla and Wierzbowiec) and discusses lexical layers of the examined vocabulary.

Słowa kluczowe: kontakty polsko-ukraińskie, polszczyzna południowokresowa, warstwy leksykalne słownictwa

Key words: Polish-Ukrainian contacts, Polish dialect of South-Eastern Borderlands, lexical layers of the vocabulary

Artykuł stanowi kontynuację omówienia zjawisk językowych polskiej gwary Trembowli i Wierzbowiec na Podolu (zob. Kostecka-Sadowa 2016: 83–92; 2017: 79–92). Otrzymane materiały – teksty, wspomnienia z lat dzieciennych oraz zgromadzone liczne słownictwo – stanowią już wprawdzie dokument o charakterze historycznym, zasługują jednak na szersze omówienie i opublikowanie. Słowniczek ten to zbiór 495 słów i wyrażeń, czasem z przykładami konkretnych użyć, z kontekstami węższymi lub szerszymi¹.

Celem pracy jest przeanalizowanie (na podstawie podanych wyżej źródeł, zob. też przyp. 1) warstw leksykalnych zgromadzonego słownictwa. Słownictwo gwary wchłaniało elementy warstw leksykalnych: wyrazy potoczne

¹ Pozyskany słowniczek ma charakter autorski; jego twórca, Antoni Gomulkiwicz (1926–2013, ur. w Trembowli), po wojnie wyjechał do Polski. Oprócz słowniczka materiał czerpałam z tekstów ciągłych – wspomnień nauczycielki Rozalii Brzezińskiej-Szpytmy (ur. w 1932 r. w Wierzbowcu, po wojnie zamieszkałej w Kluczborku) z jej lat dzieciennych i młodości spędzonej w Trembowli.

języka ogólnego, regionalizmy, masowe zapożyczenia ukraińskie, rosyjskie, niemieckie. W gwarze elementy te były jednostkami neutralnymi emocjonalnie i stylistycznie, stanowiły zwykle składniki kodu leksykalnego.

Na potrzeby niniejszej publikacji wyekscerpowałam ze słowniczka oraz różnych tekstów pisanych formy leksykalne, funkcjonujące w mowie omawianych autorów (zob. przyp. 1). Zebrane leksemy dotyczą wspomnień z lat dzieciństwa i młodości autorów wychowanych na Kresach południowych do lat powojennych. Zasadniczy wpływ na kształtowanie się mowy miało środowisko domu rodzinnego – potocznej mowy polskiej na Kresach południowych.

W związku z tym, że zgromadzone wyrazy mają już charakter historyczno-dokumentacyjny, swoje dociekania opierałam na danych leksykograficznych dotyczących tego okresu, a mianowicie końca XIX i początku XX w. Głównym kryterium podziału był *Słownik języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (SJP Dor.). Jeśli chodzi o polszczyznę kresową, to terminologia, wprowadzona przez Zofię Kurzową w pracy pt. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* (ZK), jest adekwatna do analizowanego tu słownictwa. Poza tym każdy z omawianych wyrazów prześledziłam w słownikach ogólnopolskich: *Słowniku języka polskiego (Słowniku tzw. warszawskim)* pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego (SW), *Słowniku języka polskiego* Bogumiła Lindego (L). Później każdy wyraz został zweryfikowany pod względem zakresu występowania w gwarach polskich na podstawie *Słownika gwar polskich PAN* (SGP), a następnie podaję informację o tym, czy notuje go *Słownik Z. Kurzowej*. Pozwala to określić, czy badany wyraz był znany Kresom południowym. Dodatkowo przy wyrazach pochodzenia obcego podaję ich postać i znaczenie w danym języku obcym.

Gwara Trembowli i okolic jest gwarą mieszano-przejściową (Małecki 1934; Stieber 1938). Elementy polskie współlistnieją z cechami ukraińskimi zarówno w fonetyce, morfologii, jak i składni oraz słownictwie. Jednakże jedne cechy przeprowadzone są konsekwentnie, nadając gwarze charakter przejściowy, inne ulegają zmianom, nadając jej charakter mieszany. Gwara trembowelska stanowiła wyspę językową, już wówczas była polszczyzną kresową, mającą w sobie pewne ustalone wpływy ukraińskie. Czynnikiem ułatwiającym przedostawanie się cech ukraińskich do omawianej gwary był żywy bilingwizm mieszkańców wsi. Wskutek władania w równym stopniu językiem polskim i ukraińskim zatracą się – najczęściej przy drugorzędnych cechach językowych – poczucie, co jest polskie, a co ukraińskie.

Przegląd haseł pozwala stwierdzić, że leksemy te należą w całości do mówionej odmiany języka i reprezentują w zasadzie słownictwo potoczne.

W tak scharakteryzowanej całości wyodrębniają się mniej lub bardziej wyraźne i liczne warstwy, ukazujące powiązanie tego słownika z różnymi odmianami języka narodowego oraz z językami obcymi. Z językiem ogólnopolskim słownik dzieli z jednej strony nacechowaną pospolitością warstwę wyrazów potocznych, z drugiej zaś – warstwę wyrazów przestarzałych i dawnych. Związek z polskim językiem narodowym przejawia się również w słownictwie wspólnym z polskimi gwarami ludowymi. Pamiętając, że jest to gwara polska w otoczeniu ukraińskim, trzeba stwierdzić, że słownik ten jest mocno osadzony w regionie południowokresowym, gdyż zawiera najbardziej typowe słownictwo dla całego obszaru językowo-etnograficznego – rejestruje kresowe regionalizmy.

Definicje występujące w materiale zaczerpnięto bezpośrednio ze słowniczka, wobec czego cechuje je stylistyka XIX-wieczna przejawiająca się w użyciu archaizmów, wyrazów przestarzałych i gwarowych, zjawiskach fonetycznych i ortograficznych, charakterystycznych konstrukcjach składniowych.

W zgromadzonym słownictwie wydzieliłam sześć warstw leksykalnych: 1) wyrazy ogólnopolskie bez kwalifikatora, 2) wyrazy ogólnopolskie potoczne, 3) wyrazy ogólnopolskie przestarzałe, 4) wyrazy gwarowe, 5) regionalizmy południowokresowe, 6) wyrazy lokalne. Do pierwszej warstwy należą wyrazy ogólnopolskie, które w *Słowniku języka polskiego* Doroszewskiego notowane są bez żadnego kwalifikatora. Wyrazy ogólnopolskie potoczne to takie leksemy, które znalazły potwierdzenie w SJPDor. i opatrzone są kwalifikatorem „potoczne”. W ramach omawianego słownika spotykamy znaczną część wyrazów, które można nazwać potocznymi, a które są elementami nacechowanymi z punktu widzenia nadawcy i odbiorcy, a wariantami kombinatorycznymi z punktu widzenia systemu języka. Oznacza ono nie słownictwo mówione, ale emocjonalnie i sytuacyjnie nacechowane, w przeciwieństwie do słownictwa neutralnego, np.: *dobry – fajny, mówić – gadać, kłamać – brechać, uderzyć – palnąć, spać – kimać*. W ten sposób potoczność, opierającą się na wariacji środków leksykalnych i na możliwości ich wyboru, można rozumieć jako zjawisko stylistyczne. Zakres występowania wyrazów potocznych w omawianym materiale jest szeroki, ponieważ obejmuje nie tylko ogólnopolską warstwę wyrazów potocznych. Na zasadzie słownictwa potocznego występują jeszcze inne warstwy – gwarowa oraz duża część regionalizmów.

Wyrazy ogólnopolskie przestarzałe stanowią liczną grupę leksemów, które w *Słowniku języka polskiego* Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwiedzkiego, *Słowniku języka polskiego* Lindego, *Słowniku języka polskiego* Doroszewskiego oznaczone zostały kwalifikatorem „archaizm”, „wyraz przestarzały, dawny”. Kwalifikowanie takie wynikało z ówczesnej ogólnopolskiej normy

językowej. Natomiast te same leksemy na omawianym terenie funkcjonowały na zasadzie pełnoprawnego, neutralnego słownictwa. Z punktu widzenia języka regionu tzw. archaizmy nie były wyrazami przestarzałymi, archaicznymi, jakimi jawiły się w języku ogólnym do połowy XX w. W słownictwie południowokresowym przechowywały się leksemy i ich znaczenia, które wyszły z użycia ogólnego. W zakresie słownictwa polszczyzna południowokresowa wykazywała pełną konserwatywność, zachowując to, co zmienił język ogólny (Kurzowa 2006: 261). Formy przestarzałe, dawne zachowały się w polszczyźnie kresowej przede wszystkim ze względu na odseparowanie od rozwoju polszczyzny w ojczyźnie.

Do wyrazów gwarowych zostały zaliczone przykłady, które w *Słowniku gwar polskich PAN* znalazły bogatą dokumentację geograficzną rozsianą po różnych obszarach dialektycznych.

Regionalizmy południowokresowe stanowią znaczną grupę w zebranych materiale. Charakteryzują się one wyraźną geografią: jest to słownictwo poświadczane przez SGP z Kresów południowo-wschodnich. Wyrazy te często wskazują na pochodzenie ukraińskie, które przenikają też na obszary rdzennie polskie, pokazując tym samym różny zakres występowania w poszczególnych regionach. Znaczna część regionalizmów, występująca w słowniku, notowana jest również przez Z. Kurzową (2006) w polszczyźnie Lwowa. Słownictwo lokalne zawiera wyrazy ograniczone tylko do omawianego języka i nie znajduje żadnego poświadczenia leksykograficznego poza tym terenem.

W każdej z wymienionych warstw leksykalnych zaznacza się wyraźnie element obcojęzyczny, stanowiący odrębne warstwy słownika, przecinające się z poprzednio wymienionymi.

Niżej przytaczam w bardzo obszernym wyborze słownictwo reprezentujące poszczególne warstwy leksykalne. Wewnątrz grup ułożone jest ono alfabetycznie². Leksyka polska jest najliczniejsza i prezentuje się różnorodnie.

1. Wyrazy ogólnopolskie bez kwalifikatora (102): **babka** ‘malutkie kowadełko do klepania kosy’, SJPDor.; **badyle** ‘suche lodygi na kartoflisku’, SJPDor.; **bałabuchy** ‘duże pierogi pieczone w piecu’, SJPDor. z ukr.³; CYM *балабуха*; **baranica** ‘płaszcz z sukna’, SJPDor.; **barłogi** ‘posłanie w nieładzie’, SJPDor.; **bohomazy** ‘brzydkie rysunki’, SJPDor. z ukr., ros.; CYM *богомаз*; **brownik** ‘pistolet ręczny’, SJPDor. *browning, brauning* z ang. *Browning*; **brusik, brusek** ‘oselka do kosy, ostrzałka do kosy’; SJPDor.; **bynajmniej** ‘przynajmniej’, SJPDor.; **chata** ‘dom mieszkalny’, SJPDor.,

² Zapisy cytatów, wyrazów podaję w pisowni półfonetycznej.

³ U ZK jest to regionalizm, poświadczony też na Kresach północnych.

z ukr., ros., a tam ze Wschodu; CYM *xama*; **cholerniku** ‘przekleństwo, żartobliwie w zdenerwowaniu’, SJPDor.; **chuderlak** ‘człowiek chorowity’, SJPDor.; **chuścinka** ‘chustka na głowę’, SJPDor.; **czupiradło** ‘kobieta w niekorzystnym ubiorze’, SJPDor.; **dosyć** ‘dużo’, SJPDor.; **durny** ‘głupi’, SJPDor.⁴, CYM *дурнуї*; **fachman** ‘fachowiec’, SJPDor. z nm. *Fachmann*; **flower** ‘broń małego kalibru’, SJPDor.; **furmanka** ‘wóz konny’, SJPDor.; **gościnniec** ‘droga utwardzona’, SJPDor.; **graca** ‘widły do zbierania ziemniaków’, SJPDor. z nm. *Kratze*; **harmider** ‘hałas’, SJPDor.; **het, et** ‘daleko’, SJPDor.; **hładuszczyk** ‘garnek gliniany na kwaśne mleko’, SJPDor. *hładysza*; **huncwot** ‘łobuz’, SJPDor. z nm. *Hundsfort*; **janczary** ‘dzwoneczki’, SJPDor.; **jazgot** ‘ujadanie psa, szczekanie’, SJPDor.; **jątrzyć** ‘rozpoczynać kłótnie, rozniecać niepokój’, SJPDor.; **kabląk** ‘uchwyt do kosy, kosza’, SJPDor.; **kaczan** ‘kolba kukurydzy’, SJPDor. ros., ukr. z tur.⁵; CYM *качан*; **kantar** ‘uprząż na głowie konia’, SJPDor.; **kaszkiet** ‘czapka’, SJPDor. z fr.; **kociuba** ‘przyrząd do wyciągania chleba z gorącego pieca’, SJPDor. z tur.⁶; **kolebka** ‘kołyska’, SJPDor.; **kołpak** ‘wysoka czapka’, SJPDor.; **korowaj** ‘bulka drożdżowa, wysokie ciasto drożdżowe’, SJPDor. z ukr.⁷; **kosa** ‘warkocz’, SJPDor. książk.; **krynica** ‘ujście źródlane nad rzeką’, SJPDor. książk.; **kułak** ‘zaciśnięta pięść’, SJPDor. z węg.; CYM *кулак*; **lapsus** ‘błąd, pomyłka’, SJPDor.; **lebioda** ‘natyna’, SJPDor. *lebioda* ‘komosa’, CYM *лобода* ‘natka, trawa’; **loszka, locha** ‘świnia’, SJPDor.; **łozina** ‘wierzba na wyplatanie koszy’, SJPDor.; **maciejówka** ‘czapka żołnierza ochotnika’, SJPDor.; **mazury** ‘Polacy z północy’, SJPDor.; **miód przasny** ‘miód, który sam wypływa z plastrów; patoka’, SJPDor.; **namaścić** ‘posmarować’, SJPDor.; **na sadybie** ‘na wiejskim dworze’, SJPDor. z ukr.; **nanizać** ‘nawlec’, SJPDor.; **niuchać** ‘wachać’, SJPDor.; **ogonek** ‘kolejka w sklepie’, SJPDor.; **oponcza** ‘płaszcz damski’, SJPDor.; **pałatka** ‘płachta brezentowa’, SJPDor. z ros.; **pazucha, za pazuchą** ‘poła płaszcz, za połą płaszcz’, SJPDor.; **pokładać się** ‘położyć się’, SJPDor.; **polepa gliniana** ‘podłoga’, SJPDor.; **prewet** ‘wychodek’, SJPDor. rzad. z nm. *Privet*; **przetak** ‘sito do czyszczenia ziarna’, SJPDor.; **przypiecek** ‘miejsce przy piecu do siedzenia i spania’, SJPDor.; **raszpil** ‘skrobak do usuwania nierówności’, SJPDor. *raszpel, raszpla* z nm. *Raspel*; **rogatywka** ‘czapka żołnierza regularnego wojska’, SJPDor.; **rozplenić się** ‘rozpowszechnić się, rozmnożyć się’, SJPDor.; **rozwo-
ra** ‘drag do łączenia kół przednich z tylnymi’, SJPDor.; **rubaszka** ‘koszulka’, SJPDor. z ros.; **sak** ‘czerpak z siatki do łowienia ryb’, SJPDor.; **siedzieć**

⁴ U ZK – regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

⁵ U ZK jw.

⁶ ZK jw.

⁷ U ZK regionalizm znany też na Kresach północnych.

‘mieszkać’, SJPDor.; **siwak** ‘garnek gliniany na kwaśne mleko’, SJPDor.; **skwar** ‘upał’, SJPDor.; **słaby** ‘chory’, SJPDor.; **stolec** ‘stołek’, SJPDor.; **struga** ‘rzeka’, SJPDor.; **strwożony** ‘przestraszony, zdziwiony’, SJPDor.; **stryj** ‘brat ojca’, SJPDor.; **sygnatura** ‘dzwonek’, SJPDor. pod zn. *sygnaturka*; **szarabany** ‘wozy’, SJPDor. *szaraban*; **szarpać** ‘skubać ciasto, nadrobić, rozdrobnić’, SJPDor.; **szczeznąć** ‘zniknąć’, SJPDor.; **szopa** ‘pomieszczenie na wozy’, SJPDor. z nm. *Schuppen*; **szpadel** ‘łopata do kopania ziemi’, SJPDor. z nm. *Spatel*; **sztorcować, obsztorcować** ‘okrzyczyć, objechać kogoś’, SJPDor. posp.; **świekra** ‘teściowa’, SJPDor.; **tłoka** ‘zbiorowa praca sąsiedzka’, SJPDor.; **tłum** ‘gromada ludzi’, SJPDor.; **trajkocze** ‘mówi chaotycznie i szybko’, SJPDor.; **trykotowy** ‘bawełniany’, SJPDor.; **umorusany** ‘brudny’, SJPDor.; **watacha** ‘stado wilków, hufiec ludzi’, SJPDor. *wataha*; **wrota** ‘brama’, SJPDor.; **zacierka** ‘mleko z kluskami, kluski na mleku’, SJPDor.; **zadurzyć się** ‘zakochać się’, SJPDor.; **zaprzeć, zaprzyć** ‘zamknąć’, SJPDor.; **zatkanąć się** ‘zamilczeć’, SJPDor.; **zawadiaka** ‘chuligan’, SJPDor.; **zdrożony** ‘zmęczony (zdrożone konie)’, SJPDor.; **zgryzota** ‘zmartwienie’, SJPDor.; **żerdka** ‘listwa z gwoźdźmi na powieszenie ubrań’, SJPDor.; **żupan** ‘płaszcz’, SJPDor. z arab.; CYM *жупан*.

2. Wpływ polskiego języka potocznego na omawiane słownictwo jest również niemały (23): **absztyfikant** ‘kawaler do wzięcia’, SJPDor. żart.; **brechać** ‘kłamać’, SJPDor. pot.⁸; **bryknąć** ‘uciec’, SJPDor. pot.; **fajny** ‘dobry’, SJPDor. pot.; **fest** ‘mocno’ SJPDor. wiech. z nm.⁹; **gacie** ‘kalesony’, SJPDor. posp.; **galopanci** ‘zalotnicy, kawalerzy’, SJPDor. żart.; **katulać si** ‘iść powoli’, SJPDor. pot.¹⁰; **kimać** ‘spać’, SJPDor. wiech.¹¹; **kurzyć** ‘palić papierosy’, SJPDor. pot.; **mazepa** ‘brzydula’, SJPDor. pot. rzad.; **musowo** ‘obowiązkowo’, SJPDor. posp. i gw.; **palnąć** ‘uderzyć’, SJPDor. pot.; **psioczyć** ‘narzekać’, SJPDor. pot.; **pytlować** ‘szybko mówić’, SJPDor. pot.; **rajtki** ‘spodnie do butów z wysokimi cholewkami’, SJPDor. żart.; **swarzyć się** ‘klócić się’, SJPDor. pot.; **upaćkać się** ‘ubrudzić się’, SJPDor. pot.; **wybałuszyć** ‘wytrzeszczyć oczy’, SJPDor. pot.; **wychodek** ‘ustęp, latryna, ubikacja’, SJPDor. posp.; **wykaraskać się** ‘wydostać się, uwolnić się’, SJPDor. pot.; **zakałapućkać się** ‘zapłatać się w opowiadaniu zdarzeń’, SJPDor. pot. reg.; **zdybać** ‘spotkać’, SJPDor. pot.¹².

⁸ U ZK regionalizm zaświadczony też we wschodniej części kraju.

⁹ U ZK „gwarowy”.

¹⁰ U ZK regionalizm występujący też na Kresach północnych.

¹¹ U ZK „potoczny”.

¹² U ZK jest to regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

3. W przedstawionym materiale w sposób znaczny prezentuje się warstwa archaiczna (70). W słownictwie tym dominują zapożyczenia z języka ukraińskiego: **aroplan** ‘samolot’, SJPDor. *aeroplan* przestarz. z fr.; **bajbardzo** ‘bardzo’, SJPDor. przestarz., iron., żart.; **bajura** ‘kałuża’, SJPDor. daw.¹³; **banhof** ‘dworzec’, SJPDor. daw. z nm. *Bahnhof*; **bieżeć** ‘iść’, SJPDor. przestarz. dziś książk.; **cug** ‘ciąg powietrza w kominie’, SJPDor. przestarz. z nm. *Zug*; **czochrąć się** ‘drapać się’, SJPDor. przestarz.; **derhy** ‘nakrycie’ SJPDor. daw. *derha* z ukr.; **dokazać** ‘dowieść’, SJPDor. daw.; **dzierżyć** ‘trzymać’, SJPDor. przestarz. dziś książk.; **gilza** ‘łuska pocisku’, SJPDor. przestarz. z ros. nm. *Hülse*; **godzien** ‘może’, **nie godzien** ‘nie może’, SJPDor. przestarz. dziś podniośle; **grubka** 1. ‘miejsce do spania na piecu’; 2. ‘miejsce pod bratrurą na wodę’; 3. ‘wejście do paleniska pieca od sieni’, SJPDor. daw. z nm. *Grube*; **gwer** ‘karabin’, SJPDor. daw. z nm. *Gewehr*¹⁴; **inakszy**, **inszy** ‘inny’, SJPDor. daw.; **infirmeria** ‘miejsce na zapiecku dla chorych’, SJPDor. przestarz. z fr.; **kazać** ‘mówić’, SJPDor. przestarz.; **koleśnice** ‘prowadnice do pługa na dwóch kółkach’, SJPDor. daw. *koleśnica*; **kołstka** ‘nausznice’, SW II 413 stare ‘kolczyk’ z ukr. *kowtky*; **kulesza** ‘kasza kukurydziana na sypko’, SJPDor. daw. dziś gw.; **lubość** ‘miłość’, SJPDor. przestarz.; **meszty** ‘półbuty damskie’, SJPDor. przestarz.¹⁵; **miłować** ‘lubić’, SJPDor. przestarz., poet. i gw.; **mohorycz** 1. ‘napój alkoholowy’, 2. ‘napiwek’, SJPDor. daw. reg. wsch. ‘napiwek’; **musowo** ‘obowiązkowo’, SJPDor. przestarz.; **na storc** ‘pionowo’, SJPDor. przestarz.; **nadybać** ‘znaleźć, spotkać’, SJPDor. przestarz.; **naigrawać się** ‘naśmiewać się’, SJPDor. przestarz.; **najsam-pierw** ‘najpierw’, SJPDor. przestarz. dziś rzad. pot.; **nasadzić** ‘nagadać głupstw’, SJPDor. przestarz.; **niekontenta** ‘niezadowolona’, SJPDor. przestarz.; **ochotny** ‘chętny’, SJPDor. daw.; **odkazować** na kogoś ‘narzekać’, SJPDor. *odkazywać* daw.; CYM *відказувати*, ros. *отказывать*; **odźwie-rek** ‘framuga drzwi’, SJPDor. daw.; **ostać** ‘zostać’, SJPDor. daw. dziś gw. i poet.; **patrony** ‘naboje do dubeltówki’, SJPDor. przestarz. z ros.; **pisać się** ‘nazywać się’, SJPDor. przestarz.; CYM *писатися*, ros. *писаться*; **podolek** ‘dół fartuszka z towarem’, SJPDor. daw. dziś gw.; **popsowany** ‘popsuty’, SJPDor. daw.; **rozhowory** ‘rozmowy’, SJPDor. daw. dziś książk. z ukr.; CYM *розговор*; **rozkazować** ‘opowiadać’, SJPDor. daw. reg.; **sioto** ‘wieś’, SJPDor. przestarz. dziś książk.; **szabaśnik** ‘piekarnik’, SJPDor. daw.; **stryjna** ‘żona stryja’, SJPDor. daw. dziś gw.; **szczać** ‘siusiac’, SJPDor. ‘oddawać moc’ daw. dziś wulg.; **ślozy** ‘łyzy’, SJPDor. daw. dziś gw. i żart.¹⁶;

¹³ U ZK jw.

¹⁴ U ZK jw.

¹⁵ U ZK regionalizm południowokresowy.

¹⁶ U ZK regionalizm poświadczony też na Kresach północnych.

talatajstwo ‘włóczęgotstwo’, SJPDor. przestarz.; *tarabanić* ‘hałasować; jechać po wybojach furą’, SJPDor. przestarz.¹⁷; *tercjan* ‘gospodarz’, SJPDor. przestarz. ‘woźny szkolny’; *trafunek* ‘przypadek’, SJPDor. daw. dziś gw.; *wczora* ‘wczoraj’, SJPDor. daw.; *wereta* ‘płachta z płótno lnianego lub konopnego’, SJPDor. daw. z ros.¹⁸; *widno* ‘widoczność o poranku’, SJPDor. daw.; *wieczera* ‘kolacja’, SJPDor. przestarz. dziś książk.; *wiła* ‘błazen, rozpustnik’, SJPDor. daw.; *wyżenąć* ‘wygonić na pastwisko’, SJPDor. daw.; *zabyć* ‘zapomnieć’, SJPDor. daw.; *zachorzyć* ‘zachorować’, SJPDor. przestarz. dziś gw.; *zawczora* ‘przedwczoraj’, SJPDor. daw.; *zawždy* ‘zawsze’, SJPDor. daw.; *złomać* ‘złamać’, SJPDor. daw.; *żenąć* ‘gnać, pędzić krowy na pastwisko’, SJPDor. daw. dziś poet.

Ponadto odnotowałam kilka leksemów wychodzących z użycia: *nazad* ‘z powrotem’, SJPDor. wych. z użycia, w gw.; *rychło* ‘szybko’, SJPDor. wych. z użycia; *szofer* ‘kierowca’, SJPDor. wych. z użycia; *trotuar* ‘chodnik przydrożny’, SJPDor. wych. z użycia; *turbować się* ‘martwić się’, SJPDor. wych. z użycia; *zawczoraj* ‘przedwczoraj’, SJPDor. wych. z użycia.

4. Do wyrazów gwarowych (19) należą jednostki leksykalne, poświadczane w *Słownikach języka polskiego* z kwalifikatorem „gwarowe” oraz te, które występują tylko w *Słowniku gwar polskich*: *bez* ‘przez’, SGP oggw.; *chudoba* ‘bydło, konie’, SJPDor. gw.; *dornik* ‘przecinak, przebijk’¹⁹; *družbanci* ‘družbowie’, SJPDor. gw.; *duć* ‘dmuchać, wiać’, SJPDor. gw.; *harasówka* ‘nakrycie głowy’, SJPDor. gw.; *honorny* ‘dumny’, SJPDor. gw. albo pot.; *narychtować* ‘przygotować’, SJPDor. gw.; *przyrychtować* ‘przygotować’, SJPDor. gw.; *rychtować* ‘przygotowywać, naprawiać, sporządzać’, SJPDor. gw. z nm.; *putnia* ‘wiadro’, SJPDor. gw.²⁰; *rychtyk* ‘w sam raz’, SJPDor. gw. z nm.; *sietniok* ‘człowiek chorowity’, SJPDor. gw. podh.; *szifa* ‘okręt, statek’, SW VII 616 gw. z nm *Schiff*²¹; *szparkasa* ‘oszczędności’ SW VI 652 gw. z nm. *sparen* ‘oszczędzać’²²; *taj* 1. ‘i’, 2. ‘niechże’, SJPDor. gw.; *wszatrać sobie* ‘zapamiętać’, SW VI 575 gw. z nm. *Schatten*, czes. *šatriti*²³; *wyrychtować* ‘naprawić’, SJPDor. gw.; *zazula* ‘kukułka’, SJPDor. gw.²⁴

¹⁷ ZK regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

¹⁸ U ZK regionalizm.

¹⁹ W SGP ‘narzędzie do wybijania dziur w metalu’: Śl, Mp, Maz wsch i pn, Wp pd i pn SGP VI 2 (17) s. 124–125, w ukr. z polskiego, a tam z nm. *Dorn* (ECYM II 111).

²⁰ U ZK – regionalizm poświadczony również w Polsce południowej.

²¹ W SGP *szif* ‘okręt’: n-tar JOp s 123; Strzebnica tar-gór; K V 299, Ciesz [Cz] PF V 900.

²² W kartotece SGP ‘kasa, kasa oszczędnościowa, skarbonka’: Jablonka n-tar, Śl, Kasz.

²³ W kartotece SGP poświadczony jest leksem *szatrać* ‘baczyć, pamiętać, przypominać sobie’: Lub PF V 899, ust z Lublina K V 286.

²⁴ U ZK – regionalizm.

5. Geograficzna dokumentacja przedstawionych w słowniku wyrazów regionalnych pozwala na rozpatrzenie ich zasięgów na terenie języka etnicznie polskiego, na pograniczu polsko-ruskim i na wyspach polskich na obszarze etnicznie ruskim. Regionalizmy południowokresowe (35) charakteryzują się wyraźną geografią – jest to słownictwo poświadczane przez *Słownik gwar polskich PAN* (SGP) z Kresów południowo-wschodnich i jeszcze innych wschodnich obszarów polskich. Dość znaczna grupa wyrazów wykazuje lokalizację ograniczoną do obszaru dzisiejszej ziemi należącej do Ukrainy. Są jednak wyrazy, które obejmują szersze tereny Polski etnicznej – południowy pas (sięgający aż po część południowego Śląska), wschodni i północno-wschodni pas Polski, graniczący z obszarem ruskim oraz dawne Kresy północne: **ba-lakać, pobalakać** ‘rozmawiać, opowiadać, pogadać’, SJPDor. 1. reg. wsch. ‘gawędzić, gadać’, 2. daw. ‘mówić od rzeczy’ z ukr., CYM *балакату*, [ZK]; **banta** ‘grzędą dla kur’, SJPDor. w innym zn., z nm. *Band* ‘opaska, więź’, [ZK²⁵]; **barabole** ‘ziemniaki’, CYM *бараболя*, [ZK²⁶]; **bezdujno** ‘za darmo, bezpłatnie’, Hrin., CYM *дурно* ‘darmo, bezpłatnie’, [ZK za *bezdujno*]; **bodaki** ‘konopie indyjskie, osty, chwasty’, CYM *будяк*, [ZK²⁷]; **bratrura** ‘piekarnik przy kuchni z blatem’ (< nm. *Bratröhre* ‘piecyk, rura do pieczenia’), [ZK²⁸]; **budny** dzień ‘dzień powszedni’, CYM *будній*, [ZK²⁹]; **chwyżki** ‘studzienina’, [ZK]; **dujno** ‘darmo’, Hrin., CYM *дурно* ‘za darmo, bezpłatnie’, [ZK]; **gaz-da** ‘gospodarz’, [SJPDor. reg. podhal. i karpacki, z węg.]; **hreczka** ‘gryka’, SJPDor. reg. wsch. z ukr., CYM *гречка*, [ZK³⁰]; **kałabania** ‘kałuża’, CYM dial. *калабаня*, [ZK³¹]; **kidać** ‘rzucać’, CYM *кидати*, [ZK³²]; **knyszów** ‘dwie kromki chleba z cebulą w środku’, CYM *книш* ‘chleb’, [*knysz* ZK]; **kopystka** ‘duża drewniana łyżka’, SJPDor. reg., [ZK³³]; **koromesło** ‘nosidło drewniane zakładane na ramiona na dwa wiadra z wodą’, SJPDor. reg. wsch. z ukr., CYM *коромисло*, [ZK³⁴]; **kunirować** ‘dokuczać, sekować’ (nm. *kunieren*), [ZK³⁵]; **kurniawa** ‘zamięć’, SJPDor. reg.; **kusznica** ‘przewiewny zbiornik na kolby kukurydziane’, SJPDor. *kosznica* reg.; **łosze** ‘źrebię’, SJPDor. reg. z ukr.; CYM *лоша*; **nadojadło** ‘dokuczyło, obrzydło’, SJPDor. reg. wsch. albo gw.;

²⁵ U ZK – regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

²⁶ U ZK regionalizm poświadczony też na Kresach północnych.

²⁷ U ZK jw.

²⁸ U ZK – regionalizm poświadczony również w Polsce południowej.

²⁹ U ZK regionalizm poświadczony też na Kresach północnych.

³⁰ U ZK – regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

³¹ U ZK regionalizm poświadczony też na Kresach północnych.

³² U ZK jw.

³³ U ZK – regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

³⁴ U ZK regionalizm poświadczony też na Kresach północnych.

³⁵ U ZK regionalizm poświadczony również w Polsce południowej.

nakastlik ‘szafka przy łóżku (z lustrem)’, [ZK³⁶]; **oberemek** ‘naręczce, np. siana, kwiatów’, SJPDor. reg. z ukr.; CYM *оберемок*; **pacie** ‘prosię’, CYM *паця*, [ZK³⁷]; **pampuszki** 1. ‘bułeczki drożdżowe’, 2. ‘kapusta z kaszą smażone na oleju’, SJPDor. ‘pączki’ reg. z nm. *Pfannkuchen* [ZK³⁸]; **pelechaty** ‘rozczochrany’, CYM *пелехатуй*, [ZK]; **perekińczyk** ‘dziwak’, CYM *перекинчик*, [ZK]; **prażnik** ‘uroczystość odpustowa’, CYM *празник*, ros. *праздник*, [ZK³⁹]; **studzieniec** ‘galareta z mięsem’, CYM *студенець*, [ZK⁴⁰]; **szportać się** ‘potykać się’, CYM *шпортатися* ‘grzebać się, potykać się’; **wyszportać** kartofelki ‘wygrzebać rękami młode ziemniaki z ziemi’, CYM *шпортати* ‘kłuć, ryć się, dłubać, wydłubywać’, [ZK⁴¹]; **sztany** ‘spodnie’, CYM *штани*, [ZK⁴²]; **takoj** ‘i także, jednak’; CYM *таки*, [ZK⁴³]; **tok** ‘klepisko do młocki cepami’, SJPDor. reg.; **znać** ‘wiedzieć’, CYM *знати*, [ZK⁴⁴].

6. Do tej grupy należą jednostki leksykalne lub pewne ich znaczenia, ograniczone tylko do tego terenu (150). Zaklasyfikowałam tutaj również wyrazy, które różną się znaczeniem lub formą od języka ogólnopolskiego: **baba** ‘wigilijny snop pszenicy’; **bałamutnik** ‘kłamca’, (w SJPDor. *bałamut*); **bambaryła** ‘niedorajda’, (w SGP ‘przew. dziecka’ n-tar K I 43); **barachło** ‘byle co, rzecz małowartościowa’, ros. *барахло*; **bihme** ‘przysięganie na Boga’, CYM *бізме*; **bohorodycia** ‘Bogurodzica’, CYM *Богородиця*; **bób** ‘kartofle’; **brogi** 1. ‘porcja owsa dla konia’, 2. ‘wiata na zboże’ (SJPDor. *bróg* 1. ‘pomieszczenie na zboże’, 2. ‘stóg siana’); **burbinda** ‘pasek formujący długie wąsy’; **burmyło** ‘milczek’, CYM *бурмило*; **butarze** ‘szewcy’; **całuszka** ‘piętka chleba’, CYM *цілушка*; **chrobaki** ‘robaki’, CYM *хробак*; **cińkwas** ‘napój weselny podawany przez panną młodą gościom weselnym, oni zaś obdarowują pieniędzmi do koszyka’; **ciuciurupa** ‘oferma’; **ciuńka** ‘cipka’; **czerewiki** ‘trzewiki’, CYM *черевики*; **czudować, zaczudować się** ‘dziwić, zadziwić się’, CYM *чудувати*; **czut’** ‘troszkę’, ros. *чуть*; **doczynieństwo** ‘zatrudnienie’; **dokaz** ‘dowód’, ros. *доказ*; **dola** ‘włosy kobiecie wychodzące na czoło spod czerpa’, **dońka** ‘córnica’, CYM *донька*; **dubeńka** ‘kloc drewniany do rąbania drzewa’, CYM *довбня*; **dupło** ‘pruchno’, CYM *душло*; **dusza** ‘sakiewka’; **duszenia** ‘pieczeń mięsna’, **duszynina** ‘potrawa mięsno-kartoflana’, CYM

³⁶ U ZK jw.

³⁷ U ZK jw.

³⁸ U ZK jw.

³⁹ U ZK regionalizm poświadczony też na Kresach północnych.

⁴⁰ U ZK – regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

⁴¹ U ZK regionalizm poświadczony też na Kresach północnych.

⁴² U ZK jw.

⁴³ U ZK – regionalizm notowany również w Polsce południowo-wschodniej.

⁴⁴ U ZK jw.

душенина; **duże** 'bardzo', CYM дуже; **dysztyfikant, dyszyfrant** 'dowcipniś, figlarz'; **dziaduch** 'wigilijne zaścielenie podłogi słomą', CYM дідух; **dziugać** 'kłuć, szpilić'; **dziwić się** 'patrzeć', CYM дивитися; **dżyga** 'ślizgawka'; **fana** 'flaga' (< nm. Fahne 'chorągiew, sztandar, proporzec'); **recht** 'racja' (< nm. Recht 'prawo'); **fifak** 'zuchwalec'; **gimnaściorka** 'bluza strzelca i harcerza', ros. гимнастёрка; **hadać** 'myśleć', CYM гадати; **przychadać sobie** 'przypomnieć sobie', CYM пригадати; **hadka** 'myśl', CYM гадка; **hadziaz** 'gospodarz', CYM хазяїн, хазяй; **hałamejko** 'człowiek dużo, szybko i chaotycznie mówiący'; w CYM галамагати 'dużo mówić, pleść'⁴⁵; **hałatym** 'dziwak'; **hałun** 'ałun', CYM галун; **hałunka** 'pisanka'; **harnauta** 'zawadziak'; **haukać** 'szczekać', CYM гавкати; **honorny** 'dumny', CYM гонорний 'dumny, zarozumiały, pyszny'; **honorować się** 'pysznić się', SJPDor. inne zn.; CYM гонорувати 'pysznić się'; **hryż** 'zgryzota, zmartwienie', CYM гризь; **jak raz** 'akurat', CYM якраз; **juszka** 'rosół z drobiu', też 'wydzielina ropna z rany', w SJPDor. jucha 'krew'; **kabzować** 'karcić, ganić'; **kaczalka** 'wałek do ciasta', CYM качалка 'wałek'; **kaczece** 'kacze', CYM качачий; **kazać** 'mówić', CYM казати; **kiernica** 'ujście źródlane nad rzeką', CYM кирниця; **kisnąć** 'plakać': kiśnie – wciąż płacze; **kociubata** 'brzydka', **kociurbaty** 'kędzierzawy', CYM коцюрбится 'skrecać się, krzywić się, wykrzywiać się'; **konsyderatka** 'kieszeń na sznurku'; **krasnouronki** 'papugi'⁴⁶; **kurzece** 'kurze', CYM куряче; **lubaś** 'kochanek'; **łszyć** 'zostawić', CYM лишити; **mać** 'mieć', CYM мати; **makielki** 'kluski z makiem'; **małaj** 'placek z mąki kukurydzianej', CYM dial. малай 'rodzaj chleba'; **mangieruszki** 'astry'; **marykować sobie** 'szemrać', CYM dial. марикувати 'skarżyć się, narzekać'; **misniak** 'szafka na miski i talerze', SJPDor. daw. miśnik; ukr. мисник; **miszygen** 'głupiec; (ZK miszygene); **młoić** 'mdlić, odczuwać nudności', CYM млоїти 'mdlić, nudzić'; **motuzek** 'sznur, powróż', CYM мотузок; **mozoly** 'odciski', CYM мозоль; **mytka** 'szmatka do mycia naczyń'; **na bezrok** 'na przyszły rok', SUM безрик; **na wostanku** 'na ostatku' CYM востанне, наостанку, останок; **nadybać** 'spotkać'; **naj** 'niech', **naj tam** 'niech tam'; CYM dial. най; **ni do czego** 'do niczego', CYM ні до чого; **niego** 'jego' CYM нього; **niezdały** 'niedobry, nieodpowiedni', CYM dial. нездалий; **niuniek** 'ukochane dziecko'; **norowisty** 'niespokojny', CYM норовистий; SJPDor. narowisty; **nynać** 'spać'; **nyni** 'dziś', CYM нині; **obłość** 'obwód, województwo', CYM область; **obmanić** 'oszukać', CYM обманути, ros. обманить; **obmannyk** 'kłamca', CYM обманник; **orynał** 'nocnik', w SJPDor. орына 'plot

⁴⁵ Ukr. z polskiego od *gałamaja*, w czeskim *halama*; Hrin. *галакати* 'głośno mówić, krzyczeć'.

⁴⁶ U Karłowicza oznacza 'ptaka – kraszkę' K II 471; Wisła I 100; 'ptak wróblowaty lekkodzioby' SW II 530.

z żerdzi' z ukr. 'ts'; **oslin** 'stół kwadratowy', CYM *ослин*; **palanice** 'placki z mąki żytniej lub jęczmiennej', CYM *паланиця*; **paraszut** 'spadochron', ros. *парашут*; **perepalki** 'kłopoty', CYM *перепалка*; **pirnać** 'zanurkować', CYM *пірнати, пірнути*; **pleśnia** 'podbicie stopy', CYM *плесно*; **po chrybecie** 'po grzbiecie, po plecach', CYM *хребет, по хребті*; **podhałamejczany** 'podpity, na rauszu'; **połućko** 'sowa', CYM *погутькало*; **pojszel** 'poszedł', CYM *пійшов*; **pokinać** 'porzucić', CYM *покинути*; **pomieszczczyk** 'właściciel ziemski', ros. *помещик*; **pranik** 'łopata drewniana do prania na kamieniu', SJPDor. *pralnik*; CYM *праник*; **prawić** 'cenić'; **przywyszczyk** 'prowodny, przewodnik'⁴⁷; **przyhołomszony** 'przyćmiony po uderzeniu w głowę', CYM *приголомшений*; **rajszuwa** 'mokradła porośnięte szuwarami'; **rajtoki, rajtki** 'spodnie do butów z wysokimi cholewkami' (nm. *Reithosen* 'rajtki'), (w SW V 469 *rajtuzy*); **ryskal** 'łopata do kopania ziemi', CYM dial. *рыскаль*; **sapa** 'motyka (kopaczka)', CYM *сана*; **sapać** 'okopywać, np. ziemniaki', CYM *санати*; **siuda** 'tu, tutaj', CYM *сюди*, ros. *сюда*; **siuśka** 'małolatka'; **skleparz** 'zawiadawca sklepiku chrześcijańskiego'; **szapka** 'czapka', CYM *шапка*; **szcze** 'jeszcze', CYM *ще*; **szmir** 'smar do kół', CYM dial. *шмір* 'smoła do zmazywania osi w wozie' (nm. *Schmiere* 'licha trupa'); **szparować** 'oszczędzać, gromadzić zapasy' (< nm. *sparen* 'oszczędzać, odkładać'); **szwiec** 'szewc', CYM *швець*; **szymborza** 'wieżyczka nad bramą'⁴⁸; **szypotać** 'szelaścić', CYM *шешотати*; **ta wżeż** 'a jużci', CYM *вже, авжеж*; **terebać, terebić** 'obierać (kukurydzę, fasolę, cebulkę)', CYM *теребити*; **tiutoń** 'tytoń', CYM *тютюн*; **trzech** 'trzech', CYM *трѣох*; **tuda, tudy** 'tędy', CYM *туда*, ros. *туда*; **waryłycha** 'kucharka', CYM od *варити*; **warzeniczki** 'okrągłe placuszki na pierogi', CYM *вареничок*; **watach** 'baca', CYM *ватаг*; **wchopić** 'schwycić', CYM *вхопити*; **wieniawa** 'miotelka z liści'; **wuchnal** 'gwóźdź do mocowania podkowy do kopyta', SJPDor. *hufnal* z nm. *Hufnagel*, ukr. *вухналь*; **wsich** 'wszystkich', CYM *всѣх*; **wsio** 'wszystko', **po wsiemu** 'po wszystkich', ros. *всѣ*; **wszatrać** 'zapamiętać' z nm. *Schatten*, **wuprzeć** 'spotnieć', CYM *зипити*; **wże** 'już, teraz'; **zachodzić się** 'zaczepiać się'; **zadlatego** 'dlatego', CYM *задлятого*; **zagata** 'słomiane ocieplenie domu'; **zahonysty** 'nieuważny, nieodpowiedzialny', CYM *загонистий* 'porywczy, impulsywny'; **zaportek** 'zbuk', CYM *запорток*; **zakrystianin** 'kościelny', (SJPDor *zakrystian*); **zatycze** 'wąskie przejście między zabudowaniami'; **znajszel** 'znalazł', CYM *знайшов*; **żydki** 'cienki, gibki, zwinny'; ros. *жидкий*.

⁴⁷ Tu raczej – 'powołany do wojska', ros. *призивицьк*, od *призивати* 'wzywać'.

⁴⁸ W *Słowniku staropolskim* poświadczony jest leksem *samborza* 'wieża obronna nad bramą wjazdową', t. VIII, z. 2 (49) (Rzec – Siadać, s. 118).

Należą tutaj również wyrazy, które różnią się znaczeniem lub formą od języka ogólnopolskiego, natomiast w takiej postaci czy znaczeniu znane są w języku ukraińskim.

Poza tym poświadczonych jest pięć form, których znaczenia oraz pochodzenia – jak dotąd – nie udało mi się ustalić. Są to: *chiauszy* ‘?’; *hałameta* ‘?’; *fajs* ‘?’; *sztajramt* ‘?’; *trinkal* ‘?’. W SGP poświadczony jest leksem *trynkal* ‘flak wyczyszczony do robienia kiszek oraz kielbas’ (Ryp i Lip Zb II 11; K V 428). *Słownik warszawski* (VII 137) notuje ten wyraz w dwóch znaczeniach: 1. ‘jelita cienkie’, 2. ‘flak wyczyszczony do robienia kiszek oraz kielbas’. Natomiast w *Słowniku etymologicznym języka ukraińskiego* leksem *тринкаль* jest poświadczony w znaczeniu ‘napiwek’, z nm. *Trinkgeld* (ECYM V 638).

Grupa archaizmów i regionalizmów południowokresowych jest znaczna. Kresowe archaizmy leksykalne i semantyczne, czyli wyrazy, które w języku ogólnopolskim wyszły z użycia lub zmieniły znaczenie, ale zachowały stare brzmienia lub znaczenia w polskiej gwarze na Podolu, utrzymywane są na Kresach pod wpływem ukraińskim lub rosyjskim. Typowe w tym wypadku jest wzajemne oddziaływanie nie tylko języków sąsiadujących (ukraińskiego i rosyjskiego), ale także dwóch odmian polszczyzny: ogólnej i południowokresowej, które prowadzą do znacznych procesów interferencyjnych.

Poprzez słownictwo regionalne kilka z tych pożyczek przedostało się do mówionego słownictwa ogólnego. Ogólna liczba regionalizmów pochodzenia ukraińskiego w gwarach polskich jest duża, wyrazy występują też na obszarze wschodniopolskim i stamtąd obfitą falą przenikały na dalsze tereny. Kontakty języka polskiego i ukraińskiego na płaszczyźnie leksykalnej są mocne i trwałe, nieograniczone tylko do terenów przygranicznych. Regionalizmy pochodzenia niemieckiego przedstawiają tu słownictwo w zasadzie przestarzałe, ograniczone regionalnie i środowiskowo. Weszły one w większości w określonej sytuacji politycznej do mowy ludności zaboru austriackiego jako wyrazy języka napływowego, niosącego wiele słów specjalnych, i nie przekraczają regionalnych granic: jak np. *bratrura*, *nakastlik*, inne zeszły do gwar ludowych np. *putnia*, czy zniknęły w ogóle z języka regionalnego: *kunirować*.

Konfrontacja kresowego słownictwa ze *Słownikiem gwar polskich* miała na celu ustalenie stopnia wrośnięcia badanego słownictwa w leksykę ogólnogwarową, jego zasięg lub ekspansję na obszarze etnicznie polskim. Pozwala to na stwierdzenie, że wśród omawianych leksemów są takie, które występowały tylko na Kresach południowych oraz formy o najszerszym zasięgu – występujące na Kresach i w gwarach.

Na pierwsze miejsce wybija się warstwa wyrazów lokalnych – 150 leksemów, co wskazuje, że słownictwo to wnosi element nowatorski do słownika. Na drugim miejscu stoi warstwa wyrazów ogólnopolskich – 102 wyrazy, decydująca o przynależności do języka polskiego. Trzecie miejsce pod względem liczebności zajmuje warstwa leksemów przestarzałych – 70 jednostek leksykalnych. Czwarte miejsce stanowi warstwa regionalizmów – 35 wyrazów, decydująca o przynależności geograficzno-dialektycznej słownika, na piątym warstwa ogólnopolskich wyrazów potocznych – 23 wyrazy, na szóstym warstwa gwarowa – 19 wyrazów. Niski udział ogólnopolskich wyrazów potocznych można tłumaczyć tym, że wiele z nich znajduje swoje odpowiedniki regionalne, które wypierają z mowy codziennej słownictwo potoczne, np. *gadać* – *bałakać*, *bujać* – *brechać*.

Przegląd omówionych zjawisk leksykalnych można podsumować następująco: mowa polskiej ludności omawianych terenów miała charakter dwoisty – oparcie stanowił dla niej język regionu Kresów południowych, a za jego pośrednictwem polskie gwary ludowe. Stałe współżycie z drugim, obok polskiego, językiem ukraińskim doprowadzało do kształtowania polskiej gwary również na wzorach ukraińskich.

Ta żywa dwujęzyczność trembowlan sprawiła, że ich polszczyzna była mocno przesiąknięta wpływami ukraińskimi zarówno w fonetyce, jak i morfologii, składni i słownictwie.

Skróty słowników

- Hrin. – Б.Д. Гринченко: *Словарь української мови*. Т. I–IV. Київ 1907–1909.
 K – J. Karłowicz: *Słownik gwar polskich*. Т. 1–6. Kraków 1900–1911.
 L – S. B. Linde: *Słownik języka polskiego*. Т. I–VI. Wyd. II. Lwów 1854–1860.
 SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego. Т. XII, XIII. Warszawa 1892, 1893.
 SGP – *Słownik gwar polskich*. Oprac. przez Zakład Dialektologii Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie. Т. I pod kier. M. Karasia. Т. II–V pod kier. J. Reichana. Т. VI–VII pod kier. J. Okoniowej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź–Kraków 1982–2007.
 SW – *Słownik języka polskiego*. Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Т. I–VIII. Warszawa 1900–1927.
 SWil – *Słownik języka polskiego*. Wyd. M. Orgelbrand. Т. I–II. Wilno 1861.
 SJPDor. – *Słownik języka polskiego*. Pod red. W. Doroszewskiego. Т. I–XI. Warszawa 1958–1969.
 Słpsl – *Słownik prastłowiański*. Pod red. F. Sławskiego. Т. I–VIII. Wrocław 1974–2001.
 ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Pod red. О.Н. Трубачева. Т. 1–. Москва 1974–.
 ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. Pod red. О.С. Мельничука. Т. I–VI. Київ 1982–2011.

- CYM – *Словник української мови*. Pod kier. I. K. Білодіда. T. 1–11. Київ 1970–1980, online: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
- Wisła I 31–35, 69–73, 99–105, 143–149, 188–192 – S. Ulanowska: *Wśród ludu krakowskiego*. „Wisła. Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny”. T. I. Warszawa 1887.
- Zb II 3–182 – A. Petrow: *Lud ziemi dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni, przysłowia, zagadki itp.* „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”. Wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności. T. II. Kraków 1878.

Literatura

- Handke K. (1993): *Gwary przejściowe / mieszane wewnątrz obszaru dialektalnego*. [W:] *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*. „Rozprawy Sławistyczne” 6 (przedruk w: Handke K. (1997): *Rozważania i analizy językoznawcze*. Warszawa, s. 285–289).
- Karaś M. (1958): *Z problematyki gwar mieszanych i przejściowych*. „Język Polski” XXXVIII, z. 4, s. 286–296.
- Kostecka-Sadowa A. (2016): *Uwagi o języku przesiedleńców z Trembowli i Wierzbowiec na Podolu na podstawie spisanych wspomnień*. „Prace Językoznawcze” XVIII/4, s. 83–92.
- Kostecka-Sadowa A. (2017): *Zapóżyczenia leksykalne w języku przesiedleńców z Trembowli i Wierzbowiec na Podolu*. „Prace Językoznawcze” XIX/4, s. 79–92.
- Kość J. (2000): *Archaizmy a interferencje w strefie polsko-ukraińskich kontaktów językowych*. „Slavia Orientalis” XL, z. 3, s. 451–462.
- Kurzowa Z. (1997): *O badaniach polsko-rosyjskich kontaktów językowych*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 192. Prace Językoznawcze IX, s. 139–146.
- Kurzowa Z. (2006): *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Warszawa-Kraków.
- Małecki M. (1934): *Do genezy gwar mieszanych i przejściowych (ze szczególnym uwzględnieniem granicy językowej polsko-czeskiej i polsko-słowackiej)*. „Slavia Occidentalis” XII, s. 80–90.
- Mańczak W. (2007): *Rzekoma archaiczność obszarów peryferycznych*. [W:] *Jezikoslovni zapiski* 13, 1–2, s. 279–283.
- Nepop L. (2001): *Problematyka badań nad słownictwem polskich gwar na Ukrainie*. „Studia nad Polszczyzną Kresową”. T. X. Pod red. J. Riegera, s. 257–277.
- Ohołenko M., Łazarenko O., Dzięgiel E. (1999): *Uwagi o gwarze wsi Słobódka Krasylowska na Podolu*. „Studia nad Polszczyzną Kresową”. T. IX, s. 99–109.
- Ohołenko-Jurewicz M. (1999): *Polacy ze Słobódki Krasylowskiej o sobie i swoim języku (rola mowy ojczyźnej w samoidentyfikacji narodowej)*. „Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich”. T. 2, s. 185–195.
- Ostapczuk O. (1999): *O języku polskim w obwodzie winnickim na Ukrainie*. „Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich”. T. 2, s. 139–164.
- Piprek J., Ippoldt J. (1970): *Słownik niemiecko-polski*. T. 1–2. *Polsko-niemiecki*. T. 1–2. Warszawa.
- Rieger J. (1996): *Język polski na Ukrainie (rozpowszechnienie, funkcje, znaczenie, świadomość językowa)*. „Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich”. T. 1, s. 131–144.
- Rieger J. (2002): *Język polski na Ukrainie XX wieku*. [W:] J. Rieger, I. Cechosz-Felczyk, E. Dzięgiel: *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*. Cz. 1. *Stan i status. Cechy charakterystyczne. Polszczyzna w Lwowskiem, Tarnopolskiem i na Podolu*. *Teksty*, s. 11–51.
- Słownik staropolski* (1953–2002). Pod red. S. Urbańczyka. T. I–XI. Warszawa.
- Smułkowa E. (1992): *Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym*. [W:] *Między Wschodem a Zachodem*. Cz. IV. *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*. [W:] *Dzieje Lubelszczyzny*. T. VI. Lublin.

- Smułkowa E. (1993): *Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: „gwar przejściowe” – „gwar mieszane”*. „Rozprawy Sławistyczne” 6. Lublin.
- Stieber Z. (1938): *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*. Kraków.
- Stieber Z. (1973): *O archaizmach i innowacjach peryferycznych*. [W:] *Studia indoeuropejskie*. Wrocław, s. 239–241.
- Walczak B. (1993): *Z problematyki gwar przejściowych i mieszanych (dyferencjacja a mieszanie się języków)*. [W:] *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*. Pod red. S. Warchoła. Lublin, s. 335–347.
- Толковый словарь русского языка* (1992). Red. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Москва.

Summary

The aim of the analysis is to present some dictionary material and discuss lexical layers of the selected vocabulary.

The study of the dictionary entries of the collected vocabulary allows one to state that the gathered material belongs to spoken language variety and is in the informal register. In addition to such general characterisations of the examined entries one can detect and identify more or less clearly numerous other layers, pointing to the dictionary's links to both variants of the national language and foreign languages. The dictionary shows its connections with the standard national language in its colloquial vocabulary layer as well as the layer of its archaic words and those that fell out of use. Other links with the Polish national language can be seen in the vocabulary shared with Polish folk language. Having in mind the fact that the Polish folk language is surrounded by Ukrainian, it has to be acknowledged that the dictionary is rigidly based on the variant spoken in the South-Eastern Borderlands, as it contains the most typical vocabulary for the entire linguistic ethnographic area, recording regionalisms of the borderland.